

Sarjatulta ketunhätä kainalossa vai tieteenhistorian metodologiaa?

Kommentti Kalle Michelsenille

Kun Kalle Michelsen arvostelee kovin sanoin Mikko Huhtamiehen ja Jukka Relanderin teosta *Jatkettu elämä. Elinsiirtojen historia Suomessa*, hänen kohteenaan ei ole vain kahden jatko-opiskelijan taskurahoitukseen tekemä tilaustyö. Jos niin olisi ollut, dosentin sarjatulitusta pienempiensä selkään olisi voinut pitää hieman erikoisena ratkaisuna. Michelsenin argumentit ja motiivit liikkuvatkin yleisemmällä tasolla. Kiista koskee sitä, miten ja kenen tulee kirjoittaa *ni* erityisesti suomalaisen *ni* tieteen historiaa.

Michelsenin kirjoituksen todellinen mutta taustalle häivytetty *bestia nera* on tietenkin professori Heikki Ylikangas, joka mainitaan kirjoituksessa vain kerran ohimennen ja johon kerran viitataan nimeä mainitsematta. Tämä on näet *Hiidenkivi*-lehdessä ja erällä muillakin fumeilla puolustanut näkemystä, että sopivia tieteenhistorian kirjoittajia ovat vain historiantutkijan ammattikoulutuksen saaneet. Ylikankaan mukaan tutkimuksen kohteena olevan tieteen edustajat ovat jääneet omassa asiassaan ja useimmissa tapauksissa heiltä myös puuttuu ammattitaitoa tarkastella oman tieteenalansa menneisyyttä nimenomaan historiallisesta näkökulmasta.

Michelsen taas on edustanut jo aiemmin kantaa, että historioitsijoilta puuttuu usein riittävä ammattitaito ymmärtää, mistä esimerkiksi luonnontieteellisessä tai muussa teoreettisesti sofistikoituneessa tieteessä on edes kyse. Siksi hänen mielestään tieteenhistoriaa ei voi kirjoittaa ilman tutkittavana olevan alan omien edustajien panosta.

Michelsenin ja Ylikankaan kiistan motiivit ovat ilmiselvästi tiedepoliittiset. Ne liittyvät erilaisiin näkemyksiin siitä, millaisia tutkimushankkeita Suomen Akatemian kaltaisten instituutioiden pitäisi rahoittaa. Tältä osin en ota kiistaan kantaa.

Silti on paikallaan esittää tieteenhistorian ja muun aate- ja oppihistorian metodologiaa koskeva kriittinen huomautus. On näet erikoista, että historiantutkija Michelsen ei kiinnitä suurempaa huomiota kysymykseen, mitä merkitsee historiallinen näkökulma tieteenhistoriassa ja muussakin aate- ja oppihistorian tutkimuksessa. Asian selvittely vaatii siirtymistä tiedepoliittisten ketunhäntien kanniskelusta totuushakaiseen argumentointiin.

Neljä tapaa lähestyä filosofian historiaa

Suomessa runsaasti keskustelua herättäneessä artikkelissaan "The historiography of philosophy: four genres" (teoksessa R. Rorty, J. B. Schneewind, and Q. Skinner (eds.) *Philosophy in History*, Cambridge 1984) Richard Rorty antaa enemmän kuin otsikossaan lupaa: hän ei erota neljää vaan peräti viisi tapaa tutkia ja kirjoittaa filosofian historiaa.

Rorty arvostelee filosofien tavanomaista tapaa kuvata opinalansa kehitystä filosofianhistorian oppikirjoissa. Niissä usein oletetaan, että on olemassa joukko filosofian ikuisuuskyymyksiä, joihin ennalta määritelty filosofian suurmiesten joukko on antanut enemmän tai vähemmän onnistuneita vastauksia. Kuitenkin ikuisiksi kuvitellut tai väitetyt kysymykset tosiasiallisesti määrittävät filosofian kulloistenkin, erityisesti kirjoittajan itsensä edustamien trendien, muotien ja koulukuntasidonnaisuuksien kautta.

Filosofian historiasta tulee tällaisessa esityksessä yksilinjainen edistyskertomus, jonka päähenkilöiden ajatellaan yrittäneen tavoitella sitä tilaa, jossa filosofia kirjoittajan näkökulmasta katsottuna tällä hetkellä on, mutta kuitenkin jääneen yrityksissään puolitiehen. Historian näkökulmasta katsottuna kuvaus on luvattomalla tavalla teleologinen ja anakronistinen. Se ei tee oikeutta niille nykyisistä poikkeaville tavoitteille ja tarkoituksille, joita menneisyyden filosofeilla mahdollisesti oli.

Tämän doksografiaksi kutsumansa epätydyttävän metodin lisäksi Rorty erottaa neljä periaatteessa hyväksyttävää tapaa lähestyä filosofian historiaa.

- Rationaalinen rekonstruktio** tarkoittaa menneiden ajattelutapojen ja oppien pätevyysarviointia nykyajan, siis tutkijan oman filosofisen kompetenssin ja käsitteellisen viitekehysten hahmottamassa kontekstissa, ilman teeskentelyä arvion historiallisuudesta.
- Historiallinen rekonstruktio** tarkoittaa menneiden ajattelutapojen ja oppien sijoittamista historialliseen synty-ympäristöön, tavallisesti siten, että tulkittavaa tekstiä valaistetaan sen tietämyksen valossa, mitä tutkijalla muuten on tulkinnan kannalta relevantista kyseisen ajan filosofiaista.
- Hengenhistoria** (Geistesgeschichte) tarkoittaa filosofisten kysymyksenasettelujen ja käsitteellisten viitekehysten laajempien kehityslinjojen kuvausta. Koska filosofien keskuudessa ei ole kovin vahvaa konsensusta siitä, mikä on filosofisesti olennaista ja tärkeää ja koska historiallinen tietoisuus auttaa huomaamaan, että kaikki kehityslinjat eivät suuntaudu nykyisyyteen vaan on myös kiinnostavia sivupolkuja ja umpikujia, kehityskertomuksia voi ja tulee kirjoittaa useita erilaisia.
- Aatehistoria** (intellectual history) tutkii filosofiaa tavallaan tiedonsosiologisesta näkökulmasta suhteessa muihin intellektuaalisiin, kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin instituutioihin.

Käyttökelpoinen keskustelukentän rajaus

Rortyn jaottelua voi arvostella epäonnistuneesta ja kankeasta terminologiasta, mutta aate- ja oppihistorian piiriin kuuluva terminologia on yleensäkin sekavaa ja vakiintumatonta. Vakavampi puute on, että Rorty ei kiinnitä suurta huomiota siihen tosiseikkaan, että hänen kahdeksi metodiksi erottamansa historiallinen ja rationaalinen rekonstruktio edellyttävät toisiaan ja ovat itse asiassa saman tulkintaprosessin kaksi aspektia.

Historiallisen doktriinin nykyhetken pätevyysarviointia yleensä edistää, jos ymmärtää, mitä kyseinen oppi tarkoitti alkuperäisessä yhteydessään (vaikka kieltämättä banaalikin väärinymmärrykset ovat joskus osoittautuneet filosofisesti hedelmällisiksi).

Vastaavasti, tutkija ei voi rakentaa historiallisen rekonstruktion edellyttämää historiallista kontekstia millään muulla tavalla kuin suhteuttamalla sen omaan nykyhetkiseen käsitteelliseen todellisuuteensa. Tätä tarkoittaa se, että historioitsija välttämättä tarkastelee tutkimuskohdettaan myöhempien aikojen avaamasta perspektiivistä. Filosofian ja vastaavien sofistikoituneiden disipliinien historiassa tämä merkitsee myös sitä, että valaisevien ja täsmällisten historiallisten tulkintojen hahmottamista suuresti edesauttaa *ni* ellei ole suorastaan välttämätöntä - hyvä perehtyneisyys kyseisen alan nykyisyyteen.

Siitä huolimatta Rortyn luokittelu on monella tavalla käyttökelpoinen keskustelukentän rajaus. Erityisesti se auttaa ymmärtämään, kuinka suuri osuus filosofianhistoriassa on nimenomaan historioitsijalle tyypillisillä ja historioitsijan ammattitaitoa edellyttävillä lähestymistavoilla ja kysymyksenasetteluilla: pyrkimyksellä tarkastella menneisyyttä sen omilla ehdoilla, siis muutenkin kuin nykyisyyden epätäydellisenä itumuotona. Ne ovat olennainen osa kolmessa neljästä Rortyn erottamasta lähestymistavasta, ja esittämäni korjauksen jälkeen historiallista tulkintaa tarvitaan usein myös nykykontekstiin orientoituneissa rationaalisissa rekonstruktioissa.

Voi kysyä, onko Rortyn mallista apua minkään muun alan kuin filosofian oppihistorian hahmottamisessa. Rorty itse on epäileväinen sen soveltuvuudesta luonnontieteen historiaan. Syy on se, että luonnontieteissä on ainakin filosofiaan verrattuna vahvempi konsensus siitä, mitkä tieteenhistoriaan kuuluvat seikat ovat relevantteja nykyisyyden kannalta ja missä mielessä tieteet ovat historian kuluessa edistyneet. Myöskään ei yleisesti ajatella, että esimerkiksi 1600-luvun fysiikka voisi samassa mielessä olla välittömästi ajankohtaista tieteen nykyisten kysymyksenasettelujen kannalta kuin 1600-luvun filosofia on ajankohtaista nykyfilosofian kannalta. Siitä syystä Rorty kenties ajattelee, että fysiikan tai muiden luonnontieteiden historian yleisten linjojen hahmotus ei tarvitse yhtä paljon kilpailevien tulkintojen välistä keskustelua ja historiallisen mielikuvituksen ja historioitsijan ammattitaidon valossa tehtyä menneisyyden kontekstien rakennustyötä.

Mielestäni Rorty liioittelee filosofian ja luonnontieteiden eroa, varsinkin jos muistaa ne Thomas S. Kuhnista alkaen tehdyt huomiot luonnontieteiden historian murroskohdista, jotka liittyvät tieteenharjoittamisen sidonnaisuuteen paradigmoihin, käsitteellisiin viitekehyksiin, maailmanhahmottamisen tapoihin ja yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin. Siksi luonnontieteiden historian esittäminen tieteiden nykytilaan suuntautuneena ja sen valossa asioita tarkastelevana doksografiana on yhtä yksipuolista kuin vastaava lähestymistapa filosofian historiassakin.

Tieteenhistoria tarvitsee historiantutkijan ammattitaitoa

Historiallisia kysymyksenasetteluja tarvitaan tieteenhistoriassa ainakin kolmella tasolla: ensiksi, asetettaessa menneisyydessä harjoitettu tiede ja sen opit alkuperäiseen kontekstiinsa (Rortyn historiallinen rekonstruktio), toiseksi, osoitettaessa, että luonnontieteiden kysymyksenasettelujen historia ei ole pelkkää yksisuuntaista kehityskertomusta vaan sisältää yllättäviä murroksia (hengenhistoria), kolmanneksi, tarkasteltaessa tieteitä suhteessa muihin yhteiskunnassa toimiviin instituutioihin (aatehistoria).

Jos tieteenhistoriaa harrastaa tietoisena näistä metodisista ongelmista, voi oppia esimerkiksi sen, että monet meidän luontevina tai helposti jopa itsestään selvinä pitämämme "tieteelliset" asennoitumistavat eivät ole aina olleet sellaisia vaan ne ovat syntyneet monimutkaisten historiallisten keskustelujen, kamppailujen ja usein yhteensattumienkin kautta. Nämä historialliset kontekstit saattavat olla yllättäviä ja kaukana tänään tieteellisenä pidetystä. Usein mainittu esimerkki on, että monien kokeelliseen metodiin ja tieteen periaatteessa rajattomasti uutta tietoa tuottavaksi prosessiksi tulkitsevaan tieteenkäsitteeseen liittyvien teoreettisten innovaatioiden keksijöitä olivat myöhäiskeskiajan alkemistit ja ikuisen nuoruuden lähteen etsijät. Michelsenkin voisi kenties miettiä hieman tätä seikkaa, ennen kuin seuraavan kerran ylläpitää naiivia myyttiä modernin tieteenkäsitteiden läpimurrosta teologisista auktoriteeteista ja ennakkoluuloista vapautumisen itsestäänselvänä seurauksena.

Toisin sanoen, tieteenhistoria tarvitsee historiantutkijan ammattitaitoa. Väite ei tietenkään kiistä sitä Michelseninkin korostamaa ilmeistä tosiseikkaa, että tieteenhistoria tarvitsee myös perehtymistä tutkittavan tieteen systemaattisiin kysymyksenasetteluihin ja yhteistyötä kyseisten tieteiden edustajien kanssa.

Lisää ketunhäntiä

Lopuksi on syytä esitellä oma tiedepoliittinen ketunhäntä. Aate- ja oppihistoriallinen tutkimus, mukaanlukien yhtä hyvin filosofianhistoria kuin tieteenhistoria, ovat tämän hetken suomalaisen tieteen innovatiivisimpia ja nopeimmin edistyviä osa-alueita. Alaa kohtaan tuntevat suurta mielenkiintoa niin opiskelijat, yhteiskunnalliset vaikuttajat ja päättäjät sekä suuri lukeva yleisö. Alaan liittyvien tutkimusten parissa kamppailee suuri joukko lahjakkaita nuoria ja miksei vanhempiakin tutkijoita.

On tärkeää, että tässä tutkimuksessa harjoitetaan hedelmällistä yhteistyötä eri tieteenalojen välillä, erityisesti löytäen keskusteluyhteyksiä humanististen ja luonnontieteiden välillä. Ehkä vielä tärkeämpää on kuitenkin huolehtia alan opetuksesta siten, että tulevaa tutkimusta tehdään myös historian kannalta pätevällä ja ammattitaitoisella tavalla.

Juha Sihvola

Helsingin yliopiston yleisen historian ja filosofian historian dosentti